

TÜRKÇEDE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA S/Ş MESELESİ

Prof. Dr . Ahmet BURAN

ÖZET

Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren görülen ş/s farklılaşmasının tarihi metinlerdeki durumu ve bu farklılığın nedeni tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalara atıfta bulunulmuş ve daha önce söylenenlerden farklı olarak Türkiye Türkçesi ağızlarıyla karşılaştırılıp yeni bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türkiye Türkçesi Ağızları, ş/s meselesi

ABSTRACT

We have tried to determine the difference in ş/s from the first written Turkish documents and its situation in the historical texts. By relating to the studies done in this field, we have determined some new points by comparing the dialects previously uttered with Turkey Turkish .

Key Words: Turkish, Dialects of Turkey Turkish, the matter of ş/s

Türkçenin en eski yazılı metinleri Göktürk harfleriyle yazılmış yazıtlardır. Bu yazıtlarda s ve ş fonemleri S, s / j işaretleri ile gösterilmişlerdir.

Arkaik olarak s fonemi, ön, iç ve son seste kullanılabilen bir ünsüz iken, ş fonemi sadece iç ve son seste kullanılmakta idi (Bazin, 1979, s. 20). Daha sonra, Türkçede görülen ünsüz zenginleşmesine, ünsüzlerin işlevselliğinin artmasına ve yabancı dillerden alınan kelimelerin etkisine bağlı olarak Eski Türkçede (Orhun) ş fonemi de ön, iç ve son seste kullanılmaya başlanmıştır. Yine s fonemi, birlikte kullanıldığı ünlüye göre ön ve art boğumlanmalı olarak gerçekleştirilir ve her biri ayrı bir işaretle (S / s) gösterilirken, ş fonemi birlikte kullanıldığı ünlüye bakılmaksızın tek şekilli bir gerçekleştirilme özelliğine sahiptir. (j)

Uygur yazmalarında ise, bu iki fonemin varlığı bilinmekle birlikte “pek çok yazmada s ve ş birbirinden farksızdır”. (Gabain, 1988, s. 11) A. Von Gabain, “Mani yazısı ile yazılmış bir tek yazmada hiç bir zaman ş

kullanılmaz; bu, ş sesini tanımayan bir ağza mu aitti, yahut müstensih mi ş işaretini bilmiyordu, tetkik edilmesi gereken bir husustur. Uygur yazısında s ile ş işareti arasındaki farkı, tespit etmek asla mümkün değildir.” (Gabain, 1988, s. 40-41) demektir.

Eski Türkçenin birinci devresinde kullanılan Göktürk alfabesinde s ve ş sesleri için ayrı işaretler mevcuttur. Bu alfabenin gayet düzenli işleyen bir imlâ sistemine sahip olduğu da bilinmektedir. (Ergin, s. XXX) Fakat Orhun yazıtlarında, zaman zaman s ve ş sesleri aynı işaretle gösterilmiştir. Bu karışıklık, daha çok halk dilini yansıtan Tonyukuk yazıtında görülmektedir. Tonyukuk yazıtında, “şad, taş, taşıkdır” gibi kelimeler, “sad, tas, ve tasıkdır” biçiminde s’li olarak da yazılmışlardır. Muharrem Ergin bu konuyu : “Ayrıca s harfi bir çok defa ş için de kullanılmış ve öte yandan birbirine benzediği için bir iki kelimedede s yerine ş ve kalın s yazılmıştır” (Ergin, s. XXX) biçiminde değerlendirmektedir.

Eski Türkçedeki bu s / ş karışıklığı bir çok Türkologun dikkatini çekmiş ve V. Thomsen, S. E. Malov, E. Tenişev, İ. A. Batmanov, A. M. Şçerbak ve Ahmet Caferoğlu gibi önemli isimler bu mesele üzerinde düşünmüş ve çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir (Caferoğlu, 1975, s. 405-408)

“Eski Türkçe Devresinde s/ş çekişmesi üzerine” adlı bildirisinde meseleyi ele alan A. Caferoğlu, “Bu karışıklık, Göktürkçe metinleri yazan Çinli hakkâk (yazar)ların kendi ana dillerinden hareketle yaptıkları bir hatadır. Nitekim bugünkü Çin lehçelerinde s/ş ayrımı bulunmamaktadır. Diğer ilginç bir denklik de, Orhun yazıtlarıyla aynı dönemlere rastlayan Tan sülalesi devrinde (618-906) Çince de bir s/ş karışmasının ortaya çıkmasıdır. Böylece Türkçeye yabancı kalan bu fonetik değişim bence yabancıların malıdır”. (Caferoğlu, 1975, s. 405-408) demektir.

Bilindiği gibi A. Von Gabain Eski Türkçede beş ayrı ağzın varlığından söz etmekte ve bunlardan n ve y adını verdiği ağzların özelliklerini belirtmektedir. İ. A. Batmanov da, Yenisey yazıtlarındaki duruma göre, müstakil bir ş ağzı tespit etmiştir. Batmanov, s > ş ve ş > s değişmelerini ise ş ağzının dışında ayrı bir fonetik olay olarak ele almaktadır..

Arap alfabesinin kullanıldığı tarihi metinlerde ve özellikle de Dîvânü Lûgati’t-Türk’te bu konuyu açıklayan herhangi bir bilgi mevcut değildir. Arap alfabesinde s ve ş işaretleri birbirinden farklıdır ve ses değerleri kesin olarak birbirinden ayrılmıştır.

Çağdaş Türk Lehçelerinden Kazak, Hakas, Karakalpak, Karaim (Lutzk), Nogay ve Yakut Türkçelerinde ş sesi, s ile ifade edilmektedir.

Mesela:

Türkiye Türkçesinde

baş
taş
düş-
yaşa-
diş
kişi

Kazak Türkçesinde

bas
tas
tüs-
jasa-
tis
kisi

Türkiye Türkçesinde

gümüş
taş
yumuşak
düş
iş
yaş
yoldaş

Nogay Türkçesinde

kümis
tas
yumsak
tüs
is
yas
yoldas

s.77) biçiminde kullanılmaktadır.

(Güllüdağ, 1998,

Karaim Türkçesinde de “-miş” anlatılan geçmiş zaman eki “-mUs” biçimindedir. (Erarslan, 1980, s. 104)

Türkiye Türkçesi Ağzlarında s / ş Meselesi

Bilindiği gibi ağızlar hakkında kesin hükümler verebilmek için, her şeyden önce, derleme işinin sağlıklı bir biçimde yapılması ve bitirilmesi gerekir. Dolayısıyla bu konudaki tespitleri, mevcut malzemeye göre yaptığımızı belirtmek istiyorum.

Türkiye Türkçesi ağzlarında ş > s değişmesinin çeşitli örnekleri vardır. Bu değişimlerin bir bölümü kurallı, bir bölümü ise kuralsızdır. Topluca bakıldığında ş > s değişmesi gibi görülen olay aslında birbirinden farklı iki olgudan ibarettir.

Birincisi ş > s değişmesidir. Bu değişme, boğumlanma yerleri ve biçimleri birbirine yakın olan ünsüzlerden birinin diğerine dönüşmesi, ya da benzeşmesidir. Türkiye Türkçesi ağzlarının hemen her yöresinde görülen bu değişim daha çok ünsüz benzeştirmesi (assimilation) ile ortaya çıkar:

şose > sósa, hışır et- > hısır et- (Günay 1978, s. 90)
 düşünmüşsün > düşünmissin, görmemişsiniz > görmemissiz, almışsın >
 almıssın (Sağır, 1995, s. 102, 117)

gelmissim, işlemissin, çimmissik, oynamıssım (Günşen, 1994, s.
 176; Korkmaz, 1994, s. 95)

Genellikle Orta Anadolu ağızlarında görülen gelmissim, gelmissik
 gibi örnekler, ikinci şahısta meydana gelen değişimin örneksenmesi
 sonucu ortaya çıkmışlardır. (Türkçede örneksene için bkz. Şçerbak,
 1996, s. 77-79)

Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz asıl şey, herhangi bir
 fonetik sebebe bağlı olmayan, kalıcı, kurallı ve Türk dilinin hem tarihi
 metinlerinde hem de çağdaş lehçelerinde görülen ş/s karşılığı
 meselesidir.

Yaptığımız tespitlere göre Tunceli merkez, Hozat, Ovacık, Mazgirt
 ve Pertek ilçeleriyle köyleri başta olmak üzere Kahramanmaraş /
 Elbistan'ın Yapalak, Ekinözü; Malatya'nın Hekimhan ilçesi ve Arapkir'in
 Çiğnir, Eğnir, Suceyin gibi bazı köylerinde; Akçadağ'ın merkez,
 Doğanşehir / Fındık ve Günedoğru köylerinde; Elazığ'ın Saraycuhan
 köyünde, Ankara/ Haymana/ Çalış beldesinde ve Kırşehir'in Çiçekdağı
 ilçesine bağlı Boğazevci köyünde düzenli olarak ş yerine s
 kullanılmaktadır¹.

Bu duruma göre:

Türkiye Türkçesinde

taş
 baş
 iniş
 yemiş
 gelmiş
 kardeş
 işte
 dışarı

Söz konusu ağızlarda

tas
 bas
 yenis
 yemis
 gelmis
 gardas
 iste
 dışarı

¹ Bu ses tercihini yapanlar daha çok Alevi-Bektaşî Türkmenlerdir. ş yerine s
 kullanan bu insanlar genellikle yörede yadırganmakta ve alaya alınmaktadırlar.
 Dolayısıyla kendilerini bu kullanımdan vazgeçmeye zorlayan yöre halkı tersten bir
 değişimi de gerçekleştirmekte ve zaman zaman da s yerine ş'yi kullanmaktadır:
 ister > işter, istemez > iştemez, eskiden > eşkiden, isimlerini > işimlerini, kestim >
 keştim vb.

meşe	mese
varmış	varmıs
kaş	kas
kuş	kus
yeşil	yesil
şeker	seker... biçimindedir.

Aşağıdaki örnekler Tunceli yöresinden derlediğimiz metinlerden seçilmiştir:

Türkiye Türkçesi

Delik taşın kenarı
 Altında yedim narı
 Küstürdüm yola vurdum
 Sırma bıyıklı yarı
 x
 Minarede taş olmaz
 Yarda kalem kaş olmaz
 Yarda kalem kaş olsa
 Hovarda da baş olmaz
 x
 Beyazla başladım
 Yeşille işledim
 Kırmızıyla bitirdim
 Cümle aleme yedirdim

Tunceli Ağzı

Delik tasın kenarı
 Altında yedim narı
 Küstürdüm yola vurdum
 Sırma bıyıklı yarı
 x
 Minarede tas olmaz
 Yarda kalem kas olmaz
 Yarda kalem kas olsa
 Hovarda da bas olmaz
 x
 Beyazla basladım
 Yesille isledim
 Kırmızıyla bitirdim
 Cümle eleme yedirdim

(Kiraz)

(Gülensoy, 1992, s. 129-140)

Bu karşıtlık *baş / bas, taş / tas, kardeş / gardas, dışarı / dışarı, konuşuyor / konuser* vd. Türkçe kelimelerde görüldüğü gibi, *şeker / seker, şey / sey, padişah / padisah* vb. yabancı kökenli kelimelerde de görülmektedir. Ayrıca bu durum kelimelerin önsesinde (*şey / sey, şeker / seker*); içsesinde (*kardeşine / gardasına, dışarı / dışarı, görüşelim / görüşelim*) ve sonsesinde (*kuş / kus, baş / bas, taş / tas, varmış / varmış...vb*) ek ve kök bakımından herhangi bir sınırlama olmadan kendini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Leyla Karahan "Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması" adlı

eserinde ş / s farklılığını ağız grupları için belirleyici bir ölçüt olarak kabul etmiş ve Doğu Anadolu ağızlarının IV. alt grubu, Batı Anadolu ağızlarının ise I. grubu için belirleyici bir ölçüt olarak almıştır. (Karahan, 1996, s. 94)

Biz burada Eski Türkçede, bir kısım çağdaş Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen bu ş/s karşıtlığının nereden kaynaklandığını tespit etmeye çalışacağız

s ve ş ünsüzleri Türkçenin yakın boğumlanmalı iki sesidir. Bu ünsüzlerden s, gramer kitaplarımızda “sızıcı, sedasız, dış ünsüzü; sızıcı, dış eti-dış, katı ünsüz ve sızıcı, dış, tonsuz, katı ünsüz” biçiminde tanımlanırken ş ünsüzü, “sızıcı, sedasız, dış-damak; sızıcı, dış eti, ön damak, katı veya sızıcı, dış eti, tonsuz, katı” biçiminde tanımlanmaktadır.

Görüldüğü gibi her iki ünsüz “sızıcı, sedasız / tonsuz, katı, dış / dış eti” ünsüzüdür. Tek farklılık ş ünsüzü için bazı gramercilerin kullandığı “ön damak ve dış-damak” ifadeleridir.

Boğumlanma yerleri ve biçimleri bu kadar yakın olan iki ses arasında karışma ve değişme ihtimali her zaman mevcuttur.

Göktürk-Uygur metinleri ile Kazak, Hakas, Karakalpak, Karaim, Nogay, Yakut lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ş / s karşıtlığı, bu olayın Türk dili içinde önemli bir yere sahip olduğunu ve daha çok da Kıpçak-Oğuz grubunda yaygın olduğunu göstermektedir. Türk dilinin çeşitli dönemlerinde ve değişik lehçe ve ağızlarında görülen bu durumu, Caferoğlu'nun iddia ettiği gibi, “Çinli yazarların bir yanlış” (Caferoğlu, 1975, s.405-408) olarak kabul etmek mümkün değildir. Eğer Çinli yazarlar kendi dillerinde olmayan sesleri sistematik bir biçimde yazmamış olsa idiler bu görüş kabul edilebilirdi. Ancak durum öyle değildir ve Çince de bulunmayan diğer sesler metinlerde yer almaktadır.

Bu durumda, Eski Türkçedeki ş / s karşıtlığını, A. Batmanov'un tespit ettiği gibi bir s ve ş ağız farklılığı olarak kabul etmek ve bazı çağdaş Türk lehçeleri ile Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen benzer şekilleri de bu s ve ş ağızlarının devamı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira yakın boğumlanmalı bu iki ünsüz arasında böyle bir ağız farklılığının doğması kabul edilebilir bir fonetik olaydır. Çağdaş Türk lehçeleri içinde daha çok Kıpçak grubunda görülen bu olayı bir Kıpçak Türkçesi özelliği olarak değerlendirmek de mümkündür. Zira, Türkiye Türkçesi ağızlarının, bu olayı yaşatan yörelerinde n>y, g>v, y>c değişimleri gibi karakteristik Kıpçak Türkçesi özelliklerinin de görülmesi bunun kanıtıdır. (Karahan, 1996, s. 174;. Korkmaz, 1971, s.

21-32)

KAYNAKLAR

- Bazin, L., Türk Dilinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri (PhTF'dan çeviren E. Gemalmaz) *Tarihi Türk Şiveleri* (Yayımlayan: Mehmet Akalın) Ankara 1979, s. 15-29
- Caferoğlu, A., Eski Türkçe Devrinde s/ş çelişmesi üzerine, *Bilimsel Bildiriler 1972*, TDK Yay., Ankara 1975, s. 405-408
- Erarslan, K., *Eski Türkçede İsim-Füller*, İstanbul üniversitesi Yay., İstanbul 1980
- Ergin, M., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul (21. baskı)
- Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara 1988
- Gülensoy, T.-Buran, A., *Tunceli Yöresi Ağzlarından Derlemeler*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1992
- Güllüdağ, N., *Nogay Türkçesi Grameri* (F. ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi) Elazığ 1998
- Gülseren, C., *Malatya İli Ağzları* (ünönü üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Malatya 1997
- Günay, T., *Rize İli Ağzları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1978
- Günşen, A., *Kırşehir ve Yöresi Ağzları* (Erciyes üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Kayseri 1994
- Karahan, L., *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay., Ankara 1995
- Korkmaz, Z., *Nevşehir ve Yöresi Ağzları*, TDK Yay., Ankara 1994
- Korkmaz, Z., *Anadolu Ağzlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu*, TDAY-Belleten 1971, Ankara 1971, s. 21-32
- Şçerbak, A. M., Kelime Şekillerinin Kıyasla (analogie yoluyla) Yapılması üzerine, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK Yay., Ankara 1996, s. 77-79
- Şükürlü, E., *Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü 1993